

VEKST I GRENLAND IKS

RAPPORT

MER VEKST I GRENLAND - DELPROSJEKT 1

SAMFUNNSANALYSE

Forord

Faveo Prosjektledelse AS har utført denne analysen av næringsstruktur og samarbeid i Grenlandsregionen. Analysen er et supplement til Telemarkforskingens «*Regional analyse for Grenland 2014*». Oppdragsgiver for analysen er Vekst i Grenland IKS. Oppdraget har vært utført av prosjektleder Are Kristiansen i perioden 15. mars til 25. april 2015. Are Kristiansen har også ført rapporten i pennen.

Parallelt med dette arbeidet har Faveo også hatt oppdrag med å kartlegge næringsarealer i Grenland, i regi av Telemark fylkeskommune og grenlandskommunene. Det har vært hentet ut betydelige synergier ved å gjennomføre disse oppdragene parallelt, blant annet ved at intervjuer med næringslivet er gjennomført for begge prosjekter samtidig. Intervjuene har blitt gjennomført i samarbeid mellom Are Kristiansen (Faveo) og Petter Ellefsen (Vekst i Grenland). Alle vurderinger og anbefalinger, som ikke inneholder kildehenvisninger, er konsulentens egne vurderinger. Analysen danner grunnlag for at Grenland kan søke om videre deltakelse i Kommunal- og moderniseringsdepartementets «*Utviklingsprogram for byregioner*».

Vi vil takke oppdragsgiver for et spennende oppdrag og god samhandling i prosjektgjennomføringen. Vi vil også rette en takk til alle involverte fra næringslivet som velvillig stilte opp til intervjuer og sa ja til å delta i næringslivets arbeidsgruppe.

Kristiansand xx. april 2015

Nils Olav Berge
Firmaansvarlig

Are Kristiansen
Prosjektleder

Innhold

Bakgrunn	6
Grenland	7
By-regional økonomi	9
Næringsstruktur i Grenland	11
Telemarksforskingens konklusjoner	14
Intervjuer med næringslivet i Grenland	15
Det økonomiske samspillet	20
Økonomisk samspill mellom Grenland og verden	20
Økonomisk samspill mellom Grenland og resten av Norge	21
Økonomisk samspill internt i Grenland	22
Drøfting av regionens utfordringer og muligheter	26
Grenlands styrker:	27
Flaskehalser for vekst:	28
Muligheter:	29
Konklusjon og anbefaling	31
Kilder	32
Rapporter:	32
WEB-sider:	32
Statistikk:	32

Bakgrunn

Mer vekst i Grenland – utvikling i by og omland

Grenlandssamarbeidet v/Skien kommune søkte i 2014 Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD) om deltakelse i Utviklingsprogram for byregioner. Søknaden ble innvilget og alle de seks grenlandskommunene godkjente deltakelse i prosjektet, samt prosjektskissen «Mer vekst i Grenland – utvikling i by og omland», i politiske vedtak våren 2014. Deltagelse i byregionprogrammet skal bidra til bedre samordnet næringsarbeid og økt vekst i regionen. Målet er å forsterke samspillet mellom grenlandskommunene for å øke konkurransekraften som næringsregion. Prosjektet er todelt.

Delprosjekt 1 er en samfunnsmessig analyse. Analysen skal kartlegge samarbeidet i regionen og identifisere flaskehalser for vekst. Analysen skal også identifisere problemstillinger det bør arbeides videre med, og den skal være et grunnlag for å søke om videre deltakelse «byregionprogrammets» fase 2. Grenlandskommunene har gitt Vekst i Grenland ansvar for gjennomføring av analysen.

Delprosjekt 2 er en kartlegging av regionens næringsarealer. Dette er en direkte oppfølging av Strategisk næringsplan for Grenland 2012-2015 og Samordnet plan for areal- og transport i Grenland 2025. Grenlandssamarbeidet gjennomfører kartleggingen sammen med Telemark fylkeskommune. Grenlandskommunene har overordnet ansvar for begge delprosjektene.

Delprosjekt 1 - Samfunnsanalyse

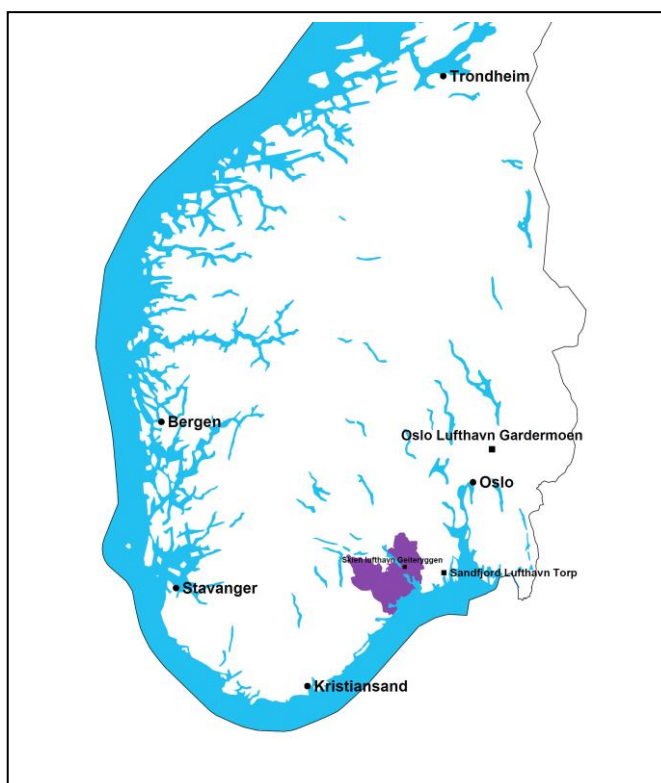
Denne rapporten er en oppsummering og sammenstilling av funnene i delprosjekt 1, og et supplement til Telemarkforsknings rapport, «Regional Analyse for Grenland 2014». Rapporten er med andre ord ikke en helhetlig samfunnsanalyse som tar for seg alle aspekter ved samfunnsutviklingen. Fokusområdet for rapporten er næringsutvikling og regionalt samarbeid.

Telemarksforskings analyse tar for seg en rekke fakta og statistikk vedrørende situasjonen i Grenland. Analysen er basert på metodikk som Telemarksforskning bruker for å kunne sammenligne ulike regioner og utviklingen over tid. For å få en enda bedre forståelse av hva som ligger bak tallene, og mer inngående kunnskap om hvordan næringslivet i Grenland fungerer, har Faveo gjennomført intervjuer med næringslivet i de ulike kommunene.

Intervjuene med regionens næringsliv har gitt verdifull input til begge delprosjekter. I denne rapporten sees Telemarksforskings analyse i sammenheng med næringslivets beskrivelser av samspill, utfordringer og muligheter i Grenland.

Grenland

Grenland er den 7. største byregionen i Norge og omfatter kommunene Skien (53 000 innbyggere), Porsgrunn (35 000 innbyggere), Bamble (14 000 innbyggere), Siljan (2 500 innbyggere), Drangedal (4 000 innbyggere) og Kragerø (11 000 innbyggere). De seks kommunene utgjør et komplett bo- og arbeidsmarked med til sammen 120 000 innbyggere.

En sammenhengende bybebyggelse (bybåndet) strekker seg i nord-sørlig retning på tvers av kommunene Skien, Porsgrunn og Bamble. Grenland har både storby (det sentrale bybåndet), landlig idyll (Siljan og Drangedal) og «sørlandsidyll» (Kragerø, Langesund, Stathelle og Brevik). Bybåndet i Grenland skiller seg fra andre større norske byområder ved å være relativt spredt bebygd, ha en stor andel eneboliger¹ og ved ha høy bilbruk og lite bruk av kollektivtransport og gåing og sykling. Kollektivreiser i Grenland utgjør kun 4% av den totale transporten, hvilket er langt mindre enn sammenlignbare byområder i Norge². Sammenlignbare byer som Drammen og Kristiansand har 8-10 % kollektivandel.

¹ Mulighetsstudie – Fortettingspotensial i Grenland, Norconsult 2012

² Den nasjonale reisevaneundersøkelsen 2009.

I følge Telemarksforskning³ har Grenland et utdanningsnivå som er noe under landsgjennomsnittet. Det skyldes at de fire største byene i Norge drar opp landsgjennomsnittet kraftig. Ser vi bort fra de fire største byene og sammenligner utdanningsnivået i Grenland med resten av Norge, har Grenland litt høyere utdanningsnivå enn snittet. Utdanningsnivået hos de ansatte i næringslivet er godt over middels, særlig i Porsgrunn. Næringslivet i Grenland har forholdsvis mange ansatte i kompetanseintensive bransjer sammenliknet med andre norske regioner.

Befolkningen i Grenland vokser, men veksten er svakere enn i resten av landet. Grenland har lavere netto innvandring og fødselsbalanse i forhold til folketallet i Norge. I det siste har det også vært netto utflytting til andre norske regioner. Internt i Grenland er veksten størst i de sentrale kommunene Skien og Porsgrunn, mens den ligger så vidt over null i kommunene Kragerø og Drangedal. Veksten i Bamble er også svak.

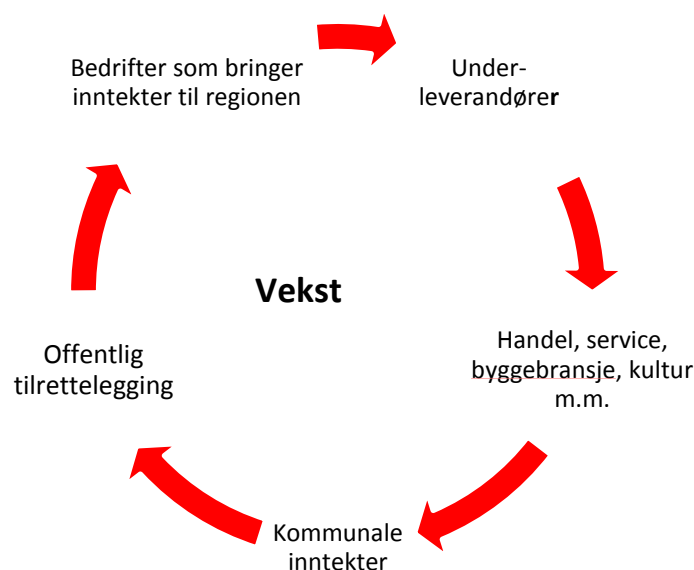
Grenland har god infrastruktur i form av firefelts motorvei til Oslo, jernbane, store havnearealer og god kraftforsyning. Grenland ligger innen Intercity trianglet på Østlandet. I dag er reisetiden med tog til Oslo 2 t og 40 minutter, mens reisetiden med bil er nesten en time kortere. Jernbanen mellom Porsgrunn og Larvik er under utbygging og vil forbedre reisetiden mot Vestfold og Oslo betydelig. Ved full utbygging av Intercity-trianglet vil Grenland i større grad bli en integrert del av bo- og arbeidsmarkedet rundt Oslofjorden. Ny E18 gjennom Porsgrunn og Bamble er under planlegging. Denne vil bedre reisetidene mot Sørlandet. Det gjennomføres i disse dager en konseptvalgutredning for sammenkobling av Sørlandsbanen og Vestfoldbanen (Grenlandsbanen). Denne vil koble bo- og arbeidsmarkedene på Sørlandet tettere på Grenland og gi bedre reisemuligheter både mot Sørlandet og Rogaland. Det planlegges at Grenlandsbanen skal ha stoppested i Porsgrunn.

Kommunene Porsgrunn, Skien og Siljan har sammen med Telemark fylkeskommune vedtatt Bypakke Grenland. Dette er en finansieringspakke for infrastruktur i bybåndet som skal fremme mer effektiv trafikkavvikling og miljøvennlig transport. Bompenger er en sentral del av finansieringen.

³ Regional analyse for Grenland 2014, Telemarksforskning, 2015

By-regional økonomi

I enhver økonomi er det viktig å ha fokus på hvem som bringer inntekter til regionen. Disse virksomhetene gir grobunn for en rekke underleverandører. Høy aktivitet hos dem som bringer inntekter inn i regionen, og høy aktivitet hos underleverandører, fører til økt omsetning innen handel, service og kultur, og det gir økt behov for boliger og næringsbygg. Ringvirkningene er store. Et sterkt næringsliv fører til økt skatteinntang slik at det offentlige kan utvikle tjenester innen helse, utdanning, kultur osv. Ved å føre en bevisst politikk og legge til rette for næringslivet, kan man legge grunnlaget for ytterligere vekst. Vi snakker om en positiv sirkel:

De fleste analyseselskaper⁴ har fokus på næringer som bringer inntekter inn i en økonomi. Disse næringene omtales ofte som vekst drivere, eller motorer, i næringsutviklingen. Andre næringer er med på å distribuere, og fordele inntektene.

Telemarksforskning deler næringslivet opp i fire strategiske grupper; Basisnæringer, besøksnæringer, regionale næringer og lokale næringer.

Basisnæringer er næringene som bringer inntekter inn i økonomien. Disse produserer varer eller tjenester som selges og konsumeres hovedsakelig utenfor stedet der produksjonen foregår. Basisnæringene omfatter primærnæringer, industri, olje- og gassutvinning og de mest konkurranseutsatte tjenestene som forskning, tele, IKT, engineering o.l. Telemarksforskings analyse viser at prosessindustri, verkstedindustri og tekniske tjenester er de viktigste basisnæringene i Grenland.

⁴ Blant annet Menon, Oxford Research, Damvad og Telemarksforskning.

Besøksnæringer kjennetegnes ved at kunden må være personlig til stede. Besøksnæringene inkluderer handel, tjenesteyting, overnatting, og all turisme. Stedets egne innbyggere og besøkende er kunder hos besøksnæringene. Omsetningen innen besøksnæringer henger derfor tett sammen med befolkningsstørrelsen i en region. I de fleste regioner er handel den desidert viktigste besøksnæringen. Dette gjelder også i Grenland.

De regionale næringene består av bransjer som både har annet næringsliv, offentlige institusjoner, og befolkningen som kunder, og som hovedsakelig retter seg mot et regionalt marked. Eksempler på slike næringer er bygg og anlegg, transport og forretningsmessig tjenesteyting.

Lokale næringer er næringsliv som leverer tjenester til den lokale befolkningen, og som i stor grad substituerer tjenester fra offentlig sektor. Eksempler på dette er barnehager, skoler, primærhelsetjenester og renovasjon.

Som nevnt tidligere, er det viktig å ha fokus på næringene som bringer inntekter til regionen.

Analyseselskapene Menon og Oxford Research har i sin metodikk også fokus på at offentlige virksomheter kan være vesentlige bidragsytere i økonomien. Når offentlige virksomheter betjener et større omland enn regionen de er lokalisert i, bringer de arbeidsplasser og inntekter inn til regionen på lik linje med de private *basisnæringene*. Dette gjelder blant annet utdanningsinstitusjoner, sykehus, og ikke minst statlige direktorater og tilsyn. Høgskolen i Telemark og sykehuset i Skien er eksempler på viktige statlige virksomheter i Grenland.

Flere rapporter⁵ peker på at norske byområder må ha kompetansearbeidsplasser og en tilstrekkelig størrelse «kritisk masse» for å kunne generere vekst i kraft av sin egen størrelse. Bare ved å satse på disse byene vil man kunne oppnå økonomisk bærekraftige vekstsentre utenom hovedstadsområdet. Kritisk masse kan oppnås gjennom en bevisst politikk hvor kunnskapsbedrifter lokaliseres nær hverandre, og ved å utvide arbeidsmarkedsregionen gjennom utbygging av infrastruktur. Når byer har en tilstrekkelig størrelse, vil det være mulig for begge parter i et forhold å finne relevant jobb. Dette vil ofte være avgjørende for hvor man velger å bosette seg. Ingen av rapportene angir eksakt hvor stor en byregion må være for å oppnå «kritisk masse». Ved å se på hvilke byer i Norge som opplever stor vekst, ser det ut til å bli en selvforsterkende effekt ved rundt 100.000 innbyggere og oppover.

Som nevnt ovenfor ser det ut til å være en nær sammenheng mellom kompetansearbeidsplasser og vekst. I så måte spiller høgskoler, universiteter, privat forskning og konsulentvirksomhet samt forskningsmiljøet rundt sykehus en sentral rolle i mange norske byområder. Kompetansevirksomheter vil normalt etablere seg der det er mulig å få tak i den rette kompetansen, og arbeidstakere med høy utdanning vil normal bosette seg der det finnes interessante jobber. I en tid hvor det er rift om de riktige arbeidstakerne, kan en regions attraktivitet som bosted være avgjørende for om kompetansebedrifter etablerer seg.

Damvad⁶ fremhever at kompetansetunge og suksessfylte byer gjerne kjennetegnes ved:

- Konsentrasjon av kompetansearbeidsplasser
- Levende bysentre
- God kollektivtransport (helst skinnegående)
- God kommunikasjon med andre byer og arbeidsmarkeder

5

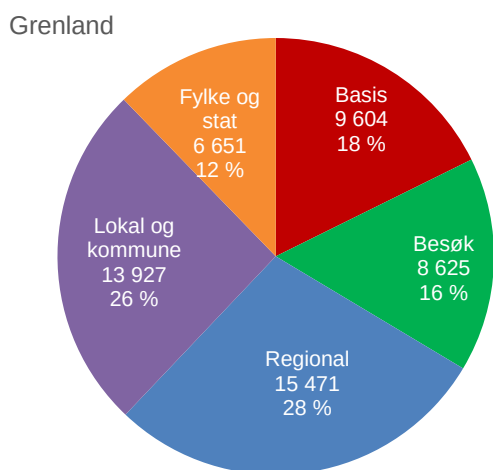
-Flere tette bysentra gir mer effektive norske byregioner, Rapport til NHO om effektive byregioner, Damvad 2015

-Kompetansearbeidsplasser – drivkraft for vekst i hele landet, NOU 2011: 3

⁶ Flere tette bysentra gir mer effektive norske byregioner, Rapport til NHO om effektive byregioner, Damvad 2015

Næringsstruktur i Grenland

Telemarksforskings analyse viser at industrien, og da særlig prosessindustrien og verkstedindustrien, er de viktigste basisnæringene i Grenland. Prosessindustrien mistet nærmere 3.500 arbeidsplasser i perioden 2000-2013, mens reduksjonen i verkstedindustrien var betydelig mindre. Verkstedindustrien sysselsetter nå flere enn prosessindustrien. Grenland er fremdeles en industriregion og har 3,3 ganger så høy sysselsetting innen prosessindustrien som gjennomsnittet i Norge. Industrien representerer over halvparten (56%) av alle arbeidsplasser innen basisnæringer. Tekniske tjenester er den nest største basisnæringen i Grenland. I motsetning til industrien, har denne bransjen hatt vekst siden 2000. I dag er 14 % av arbeidsplassene i basisnæringer å finne innen tekniske tjenester. De senere år har Grenland hatt nullvekst innen private arbeidsplasser og en reell nedgang i antall statlige arbeidsplasser.

Figur: Antall arbeidsplasser i de ulike næringsgruppene samt i offentlig sektor i Grenland i 2013.

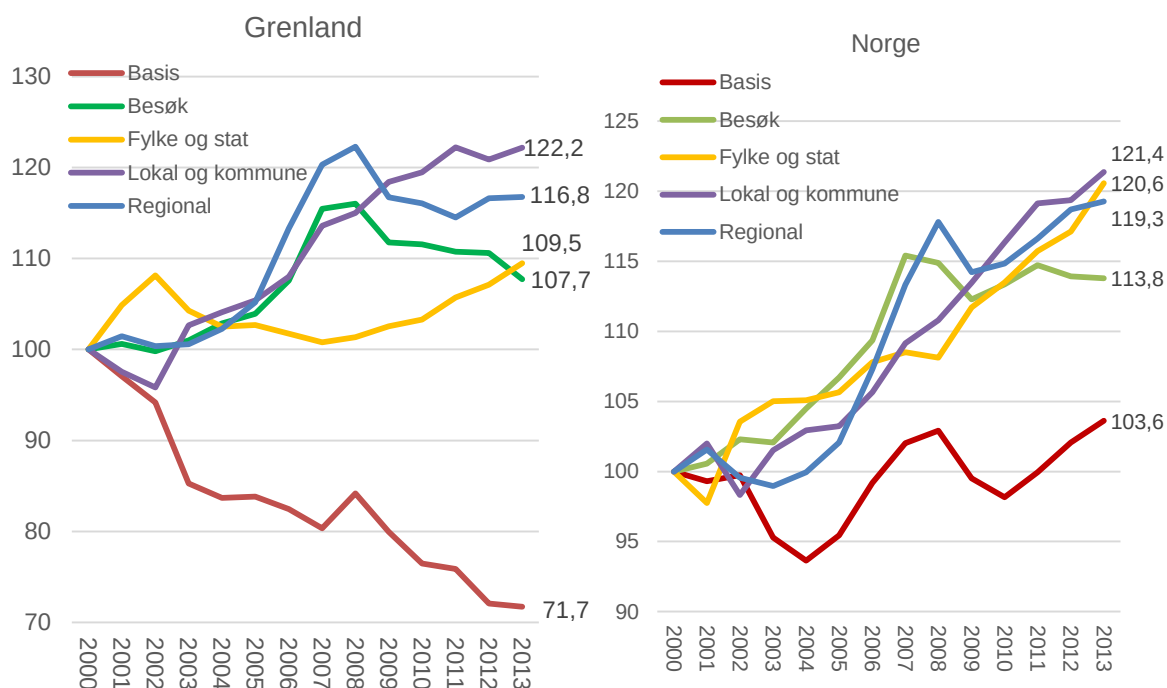
Kilde Telemarkforskning

Vi ser at regionale næringer har flest ansatte (28 %), mens basisnæringer og besøksnæringer utgjør henholdsvis 18% og 16%. av Skien og Porsgrunn har det klart største innslaget med regionale næringer. Også i nasjonal sammenheng er de regionale næringene store i disse kommuner. Bygg- og anlegg, forretningsmessig tjenesteyting, transport og agentur og engros er viktige regionale næringer i Grenland.

Setter vi oss grundigere inn i tallene viser det seg at industrien i 2013 var den største bransjen med 6.823 sysselsatte, mens handelsbransjen med 6.172 sysselsatte var nest størst. Tredje størst var bygg- og anleggsbransjen med 4.584 sysselsatte.

Porsgrunn spiller en særskilt rolle i Grenlands næringsliv ved at kommunen har det klart største innslaget av basisnæringer. Nær halvparten av Grenlands arbeidsplasser innen basisnæringer finnes her, til tross for at kommunen kun har en tredjedel av Grenlands befolkning. Man kan med andre ord si at næringslivet i Porsgrunn er en motor i økonomien. Statistikken viser at veksten i tekniske tjenester delvis erstatter nedgangen i industriarbeidsplasser, og i større grad fordeler seg på flere kommuner. I likhet med Porsgrunn, har også Bamble et solid innslag av industri. Industrikonsentrasjonen med tilhørende ringvirkninger er imidlertid ikke så stor som i Porsgrunn. Industrien i begge kommuner er først og fremst konsentrert rundt Frierfjorden.

I intervjuer gjennomført i forbindelse med denne analysen peker næringslivet i Grenland på at det er et nært samspill og arbeidsdeling mellom industrien rundt Frierfjorden og næringslivet i de øvrige delene av regionen. Blant annet er det en rekke virksomheter innen småindustri, verksted og teknisk tjenesteyting som leverer sine produkter og tjenester til industrien. Slike virksomheter er i hovedsak lokalisert nær overordnet veinett i Porsgrunn, Skien og Bamble. Som underleverandører er disse virksomhetene avhengige av industrien, samtidig som også industrien er avhengig av underleverandørene. Nærhet mellom industriprodusentene og underleverandørene er et viktig konkurransefortrinn for Grenland. En del av småindustrien og de tekniske tjenesteyterne selger sine produkter og tjenester også utenfor Grenland. På denne måten bringer også disse virksomhetene inntekter inn til regionen.

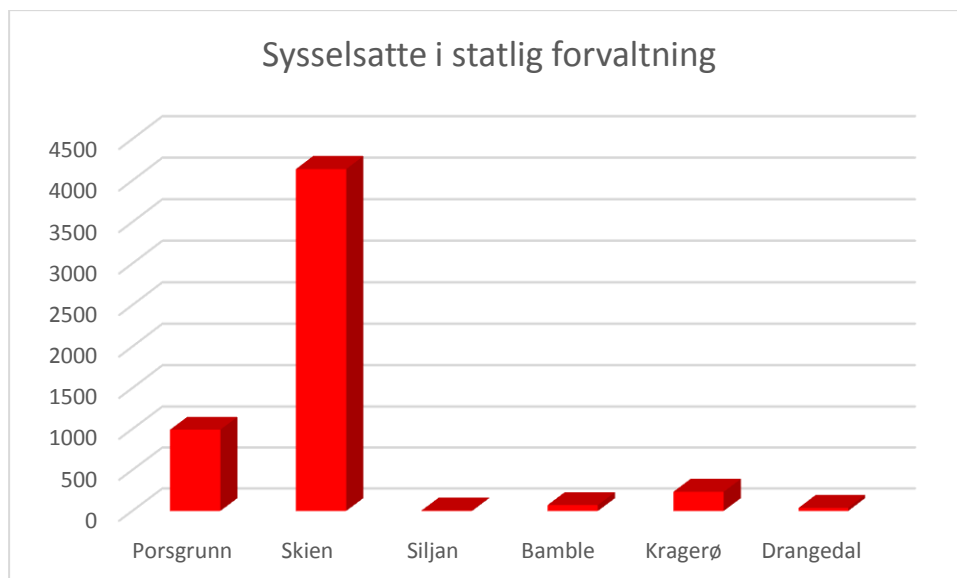

Figurene viser indeksert arbeidsplassvekst i de ulike næringsgruppene og offentlig sektor i Grenland og i Norge. Vi ser at utviklingen innen basisnæringer i Grenland har vært vesentlig dårligere enn i Norge som helhet.

Kilde: Telemarksforskning

Skien skiller seg fra de andre kommunene i Grenland ved at offentlig arbeidsplasser utgjør en særlig stor del av økonomien⁷. I tillegg til kommunale arbeidsplasser som finnes i alle kommuner, har Skien en særlig stor andel statlige og fylkeskommunale arbeidsplasser. Disse er lokalisert nærmest i en halvsirkel nord og vest for Skien sentrum. Dette er viktige kompetansearbeidsplasser, som i likhet med arbeidsplassene i industrien og andre basisnæringer, bringer inntekter inn til regionen. Den største av disse arbeidsplassene er Skien sykehus. Næringslivet mener at Skien sykehus er særdeles viktig for regionen, både fordi det representerer mange arbeidsplasser, men også fordi det gir ringvirkninger i form av forskning og andre helsetilbud. Andre viktige statlige arbeidsplasser i Skien er Fylkesmannen i Telemark, Statens vegvesen, Politi, Domstol, Pasientreiser og Skatt Sør.

⁷ Delprosjekt 2: Kartlegging av næringsarealer viser at offentlige arbeidsplasser utgjør xxx % av arbeidsplassene i Skien, mot x% for regionen som helhet.

Figur.: Skien kommune har 76 % av Grenlands statlige arbeidsplasser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, sysselsetting 2013

Kragerø har en ganske annen næringsstruktur enn Skien og Porsgrunn. Telemarkforskingens analyse viser at kommunen har lite basisnæringer, men en relativt stor andel besøksnæringer og regionale næringer. Intervju med næringslivet i kommunen indikerer at besøk og hytteturisme representerer den viktigste drivkraften i økonomien. Hyttefolk og besøkende legger igjen store summer ved kjøp av varer og tjenester. Både entreprenører og håndverkere har viktige inntekter fra bygging, oppussing og vedlikehold av hytter i skjærgården. Kragerø er en attraktiv besøkskommune også for befolkningen i øvrige kommuner i Grenland, særlig om sommeren.

Drangedal og Siljan er de to kommunene i Grenland, og faktisk i hele Telemark, som har færrest andel arbeidsplasser innen basisnæringene. Begge kommuner har en relativt høy andel ansatte i kommunal virksomhet. Viktigste basisnæringer i Drangedal er naturbaserte næringer. Intervju med kommunens næringsliv viser at dette dreier seg om landbruk og skogbruk. I tillegg opplyser næringslivet at hytteturisme knyttet til Gautefall er en viktig inntektskilde for Drangedal. Det satses også på lokal matproduksjon i Drangedal. Siljan kommune har få arbeidsplasser, og er avhengig av arbeidsmarkedet i Skien og Porsgrunn.

Handelsnæringen er en stor og viktig næring over hele Grenland. Bysentrene i Skien og Porsgrunn, og kjøpesentrene Herkules i Skien, Downtown i Porsgrunn og Brotorvet i Stathelle er viktige for detaljhandelen⁸. Større kapitalvarer, som f.eks. bil og møbler, omsettes i stor grad på Kjørbekk og langs Porsgrunnveien i Skien og i området Enger-Moheim i Porsgrunn. Dagligvarehandelen står for en svært stor del av omsetningen. Denne er lokalisert over hele regionen, i stor grad i tilknytning til tettsteder og boligområder.

Til tross for store nedbemanninger i industrien de senere år, har Grenland likevel hatt netto tilvekst av innbyggere. Veksten har imidlertid ikke vært stor nok til å holde følge med resten av landet. Kragerø og Drangedal har i liten grad vært berørt av nedbemanninger i industrien. Likevel har disse kommunene hatt lavere vekst enn kommunene som har vært rammet av nedbemanninger.

⁸ Senterstruktur- og handelsanalyse Grenland, Asplan Viak, 2013

Telemarksforskingens konklusjoner

Telemarksforskingens rapport «Regional analyse for Grenland», tar for seg en rekke fakta og statistikk vedrørende situasjonen i Grenland. Analysen er basert på standard metodikk som Telemarksforsking bruker for å kunne vurdere stedsattraktivitet og utvikling over tid. I oppsummeringen skriver Telemarksforsking blant annet (sitat):

«Befolkningen i Grenland vokser, men veksten er svakere enn i resten av landet. Grenland har lavere netto innvandring og fødselsbalanse i forhold til folketallet enn Norge. I det siste har det også vært litt netto utflytting til andre norske regioner.

Årsaken til den svake befolkningsveksten er at antall arbeidsplasser har utviklet seg svakt. Det er næringslivet som har bidratt til dette. Antall arbeidsplasser i næringslivet har gått ned hvert år etter 2008.

Det har vært en kraftig fall i antall arbeidsplasser i basisnæringene i Grenland, med en nedgang på 3 787 arbeidsplasser siden 2000. Bransjestrukturen i basisnæringene forklarer mye av forskjellene i veksten i antall ansatte mellom ulike regioner. Grenland har hatt en stor andel av basisnæringene i prosessindustrien, som er en av bransjene som har hatt størst nedgang nasjonalt. Dermed har Grenland hatt en ugunstig bransjestruktur, med mange arbeidsplasser i bransjer som har hatt nedgang nasjonalt. Det forklarer en del av den svake utviklingen, men ikke alt. Også etter vi har justert for bransjeeffekten, har utviklingen i basisnæringene i Grenland vært svak. Dermed har ikke regionen vært attraktiv for basisnæringene.

Besøksnæringene i Grenland hadde sterk vekst i antall arbeidsplasser fra 2000 til 2007. Etter det har antall arbeidsplasser sunket. Selv om befolkningsveksten har vært svak, har besøksnæringene hatt uforklarlig svak utvikling. Grenland har dermed ikke vært attraktiv for besøk i de siste årene.

De regionale næringene har vokst raskere i Norge enn besøksnæringer og basisnæringer. De regionale næringene har også hatt nedgang i Grenland etter 2008, mens de har vokst i resten av landet. Grenland har dermed hatt en svak utvikling i alle de tre næringstypene, utover det som kan forklares av strukturelle forhold. Den samlede næringsattraktiviteten har dermed vært svært lav etter 2008.

Nettoflyttingen til Grenland er analysert for å avdekke om de svake flyttetallene kan forklares av den svake arbeidsplassveksten, om det er andre strukturelle årsaker, eller om Grenland har vært lite attraktivt som bostedsregion. Analysen viser at Grenland har gode strukturelle betingelser for å få netto innflytting. Det er en stor region med høy intern arbeidsmarkedsintegrasjon. De svake flyttetallene skyldes at arbeidsplassutviklingen har vært dårlig i forhold til andre regioner. Bostedsattraktiviteten, det vil si den flyttingen som ikke forklares av strukturelle årsaker eller arbeidsplassveksten, er litt over middels. Det har gjort mange beholder bosted i Grenland selv om arbeidsplassene utvikler seg svakt, og heller pendler til andre regioner, spesielt i Vestfold.

Hvis den nasjonale veksten blir som i SSBs middelframskrivning og de strukturelle trekkene i næringsutviklingen fortsetter, ligger Grenland an til å få litt vekst i befolkning og arbeidsplasser i de neste årene, men veksten vil etter hvert stagnere og gå over til nedgang etter hvert som den nasjonale veksten er forventet å bli lavere. Hvis den svake næringsattraktiviteten fortsetter, vil det bli en lang og svak utvikling i arbeidsplassene i regionen. Da vil antall arbeidsplasser stå omtrent stille i noen år før det blir nedgang. Svak næringsattraktivitet gjør at potensialet for forbedring er stort. Dersom en lykkes med å oppnå høy attraktivitet i regionen, vil veksten kunne bli sterk, både i folketall og arbeidsplasser.

Intervjuer med næringslivet i Grenland

For å få en dypere forståelse av hvordan næringslivet i Grenland fungerer, og for å få innspill til delprosjekt 2-kartlegging av næringsarealer, valgte man februar-mars 2015 å gjennomføre en rekke intervjuer med sentrale næringslivsaktører. Intervjuene ble gjennomført av Vekst i Grenland og Telemark fylkeskommune i nært samarbeid med den enkelte kommune. For å få en best mulig dialog valgte man å dra ut og besøke næringslivet i den enkelte kommune, fremfor å samle næringslivet til ett stort felles møte. Ettersom det ikke finnes en felles næringsforening i Grenland, valgte man å henvende seg til den enkelte kommunes næringsforening eller næringsråd. Porsgrunn og Kragerø har imidlertid ikke egne næringsforeninger. I Porsgrunn kontaktet man derfor sentrale næringslivsaktører direkte. I Kragerø inviterte kommunen de mest toneangivende næringslivslederne til et felles møte. Prosessen har gitt verdifull input for å forstå næringslivet i den enkelte kommune, forstå det økonomiske samspillet mellom næringslivet i kommunene og identifisere flaskehalser for vekst. Følgende møter er gjennomført:

- 20.1 NHO
- 20.1 Drangedal næringsforum
- 30.1 Næringslivet i Kragerø
- 2.2 Skien næringsforening
- 9.2. Brattsberggruppen
- 9.2 NHP Eiendom
- 20.2 Bamble Næringsforening

Medvirkningsmøtene viste at det er en del felles tema som næringslivet i de ulike kommunene er enige om, samtidig som det også er tema som man er mer opptatt av i enkelte kommuner enn i andre. Nedenfor er synspunktene fra møtene med næringslivet oppsummert.

Spørsmål: Hvilke hovedutfordringer har Grenland?

Næringslivet i regionen er stort sett enige om hva som er Grenlands hovedutfordringer. Den største utfordringen er å skape nye arbeidsplasser

En annen viktig utfordring, sett fra næringslivets ståsted, er omdømmet. God infrastruktur og attraktive boligområder og næringsområder gjør at Grenland har gode forutsetninger for å skape vekst. Likevel viser det seg at omverden ikke kjenner Grenlands kvaliteter. Næringslivet mener det bør jobbes aktivt for å styrke regionens omdømme.

Uhensiktsmessige kommunegrenser og en manglende «vi-holdning» er en tredje stor utfordring. Det er behov for at regionen taler med en tydelig stemme. Mange samarbeidsprosjekter og omorganiseringen av et felles interkommunalt næringsselskap, Vekst i Grenland, bidrar til samarbeid og er således skritt i riktig retning. Men man kommer likevel ikke bort fra at inndeling i mange kommuner, og uenigheter kommunene imellom, samt uenighet mellom stat, fylkeskommune og kommuner reduserer regionens handlekraft og svekker regionens omdømme.

En fjerde utfordring er lang reisetid i nord-sør retning. Til tross for et sammenhengende byområde fra Langesund til Skien, og god infrastruktur i form av havn, motorvei og kraftforsyning, mener næringslivet at lang reisetid internt i bybåndet i nord-sørlig retning er en stor utfordring. Den nye motorveien mellom Porsgrunn og Larvik gjør at reisetiden fra Bamble, Kragerø og søndre deler av Porsgrunn nå er like kort til Larvik sentrum som til Skien sentrum. Lang reisetid i nord-sør retning og forbedret reisetid i øst-vest retning svekker samhandlingen mellom kommunene i Grenland, og kan føre til at man får en mer fragmentert region.

Næringslivet i Kragerø og Drangedal peker på lang avstand til det sentrale Grenland er en stor utfordring for å få til bedre integrasjon. Respondentene i Kragerø påpeker at Kragerø i stor grad er et eget bo- og arbeidsmarked og at næringsstrukturen skiller seg ganske mye fra næringsstrukturen i det sentrale Grenland. Næringslivet i Kragerø er i langt større grad enn i de øvrige kommunene rettet mot hytteturisme og ringvirkninger av dette. Det er utfordring for Kragerø å bli synlig i det regionale samarbeidet.

En femte utfordring er manglende risikovillig privat kapital. Næringslivet opplever at Grenland, i mindre grad enn konkurrerende regioner, har tilgang til privat risikovillig kapital. De som eier regionens bedrifter bor ikke selv i Grenland, og kjenner ikke til alle regionens fortrinn.

Spørsmål: Hvilke muligheter har Grenland?

Respondentene mener at Grenland har alle muligheter til å skape økt sysselsetting og vekst. Regionens viktigste fortrinn er en relativt stor befolkningsmasse, spisskompetanse på industri, dyktige underleverandører god infrastruktur i form av havner, motorvei mot Oslo, god kraftforsyning. Utbygging av Intercitytriangelet vil gi betydelig bedre pendlingsmuligheter, og bedre integrasjon med bo- og arbeidsmarkedet i Vestfold. Ny E18 mot sør vil gi bedre pendlingsmuligheter og interaksjon mellom Kragerø/Drangedal og det sentrale Grenland. Tilsvarende vil bedre infrastruktur i bybåndet gi bedre kommunikasjon i nord-sør retning. En mulig sammenkobling av Sørlandsbanen og Vestfoldbanen (Grenlandsbanen) vil kunne føre til at Grenland, og Porsgrunn spesielt, blir et viktig knutepunkt mellom Oslo og Kristiansand.

Foruten satsing på infrastruktur, ligger det store muligheter i å synliggjøre kvalitetene og mulighetene som Grenland faktisk har. Grenland, og særlig Porsgrunn, har høy fagkompetanse og relativt høyt utdanningsnivå. Industrien er kompetansintensiv og driver utstrakt forskning, og det ligger store muligheter i samarbeid mellom næringslivet og høgskolen. Det ligger også muligheter i å utvikle en kompetansenæring rundt sykehuset i Skien. En relativt stort arbeidsmarked gjør at Grenland kan tilby varierte arbeidsmuligheter for begge parter i et parforhold. Det ligger muligheter i å fortelle at Grenland er mer enn industri, og at regionen også har andre kompetansearbeidsplasser og at den har et mangfold med tanke på bomuligheter og rekreasjon. Tar man hele regionen i bruk, har man alt fra urbant bymiljø i Skien og Porsgrunn til «sørlandsidyll» i Kragerø og landlige kvaliteter i Drangedal og Siljan. Både Kragerø, Bamble og Porsgrunn har en flott skjærgård.

Flere av respondentene i det sentrale Grenland peker på at opprettelsen av en storkommune i Grenland vil kunne gjøre det enklere å samordne seg, være tydelig, snakke med en stemme, og bli mer synlig i Oslo. En eventuell storkommune vil gjøre at Grenland blir Norges 5. største by. Respondentene i Kragerø er imidlertid usikre på om det er riktig at Kragerø defineres som en del av Grenland. Det ble blant annet pekt på at en navneendring fra Grenland til Nedre Telemark vil kunne bidra til et bedre omdømme.

Flere respondenter pekte også på at det er behov for å ta i bruk og synliggjøre hele regionen. I Kragerø mener man at markedsføring av Kragerø som bosted og sted for rekreasjon kan være med å styrke Grenlands omdømme. Det er fullt mulig å bo i Kragerø og jobbe i f.eks. Porsgrunn, og mulighetene vil bare bli bedre ved utbygging av ny E18.

Spørsmål: Hvordan kan by og omland spille sammen for å styrke regionen?

De fleste respondentene mener at hele regionen må stå sammen for å bli synlig og få nødvendig gjennomslagskraft. For å få til et enda bedre samspill internt peker respondentene på behovet for bedre infrastruktur og kommunikasjon mellom kommunene. Det er viktig å spille på hverandres styrker og fremheve kvaliteter ved alle kommunene. Kommunene trenger ikke konkurrere om å være gode på det samme. F.eks. har Drangedal, Kragerø og Siljan særlige fortrinn når det gjelder besøk, opplevelser og hytteturisme. Regionen bør både fremheve industri og tradisjonell næringsvirksomhet, så vel som mulighetene for friluftsliv og turisme.

At kommunenes næringsarbeid er organisert i et felle næringssselskap, i form av Vekst i Grenland IKS, er positivt, og det er viktig at selskapet får tilstrekkelig ressurser til å gjøre en god jobb på vegne av alle.

Spørsmål: Er det trender som påvirker etterspørselen etter næringsarealer?

Respondentene peker på flere trender som pågår parallelt. En av trendene man ser i Grenland er hvordan industriarealer transformeres til ny industri- og teknisk næringsvirksomhet. F.eks. var det for 20 år siden kun én stor bedrift på Herøya. I dag er det 80. Industrien er automatisert og antall arbeidsplasser innen produksjon har gått ned. Samtidig oppstår nye arbeidsplasser innen teknisk tjenesteyting som selger sine tjenester til industrien. I tillegg har man bemanningsselskaper som bemanner industrien. Ansatte i disse selskapene var tidligere ansatt direkte i industrivirksomhetene, og arbeidsplassene ble derfor registrert som industriarbeidsplasser. I dag blir disse arbeidsplassene registrert som tjenesteyting. Til tross for store nedbemanninger i industribedriftene, er antall ansatte på Herøya i dag omtrent det samme som for 20 år siden.

En annen trend er fortetting og urbanisering i sentrale deler av bybåndet. Industri og plasskrevende virksomheter sentralt erstattes av boliger og mer arealintensiv næringsvirksomhet. Når plasskrevende næring skal flyttes ut, oppstår behov for nye næringsarealer utenfor bybåndet. Denne effekten har man i stor grad sett på Rødmyr i Skien.

Behov for fleksibilitet er en annen viktig trend. Tempoet og omstillingen i næringslivet øker stadig mer. Dette medfører økt behov for fleksibilitet. Næringslivet opplever ofte at reguleringsplaner blir for statiske, og at det er tidkrevende å gjøre endringer for å møte kravene til omstilling. Mindre grad av detaljregulering kan gi mer fleksibilitet.

Sentralisering er en annen tung trend. Bedre infrastruktur gjør det enklere å sentralisere funksjoner. Internt i Grenland ser man en sentralisering mot Skien og Porsgrunn, men man ser en enda sterkere sentralisering mot Oslo. Respondentene i Kragerø ser på dette med sentralisering som en særlig stor utfordring. Innenfor lagervirksomhet og distribusjon ser man en trend hvor stadig mer håndteres direkte fra sentral-lagere rundt Oslo, eller Sverige. Distribusjonslagre i distriktene legges da ned. Eksempler på dette er Diplom is og Expert. Marginene innenfor logistikk-bransjen er små, og prispresset stort. Rimelig tomter ved E18 er en forutsetning.

Skien kommune har i prosessen pekt på veksten innen småindustri. Dette er næringsvirksomhet som i dag i stor grad er lokalisert på Kjørbekk og Rødmyr, og som opplever at arealreservene er i ferd med å ta slutt. Både næringslivet i Porsgrunn og i Skien mener det er en trend at man ønsker større sammenhengende næringsarealer, fremfor mindre næringsarealer innklemt mellom boliger og annen virksomhet. Utbyggere forventes stadig å ta en stadig større del av infrastrukturkostnadene ved åpning av nye arealer. For at utbyggerne skal kunne regne dette hjem, er det behov for store arealer med mange tomter å fordele kostnadene på.

Spørsmål: Hva må til for å sette i gang transformasjon og fortetningsprosjekter?

Respondentene peker på at det viktigste man kan gjøre for å sette i gang fortetting- og transformasjonsprosjekter er å lokalisere offentlige virksomheter til områdene man ønsker å vitalisere. Å lage en egen strategi for lokalisering av offentlig virksomhet kan være en måte å gjøre dette på.

Avklaring og etablering av infrastruktur som støtter opp om transformasjonsprosessene er et annet viktig forhold. Kommuner, fylke og stat kan aktivt bruke sine infrastrukturmidler til å støtte opp om transformasjons- og fortetningsområdene.

Videre mener respondentene at man må ha gode overordnede planer og mulighet for parkeringsplasser, også i transformasjonsområdene. Prosjekter som ikke er i tråd med markedets behov, vil ikke bli realisert.

Ledige næringsarealer utenfor selve bybåndet, kan være en forutsetning for transformasjon, så sant man ikke åpner opp for kontoretableringer og høy arealutnyttelse også i disse områdene.

Spørsmål: Bør det offentlige definere næringsklynger og legge til rette for dette gjennom arealpolitikken?

Respondentene er samstemte i at det offentlige bør legge til rette for videreutvikling av de næringsklyngene som allerede finnes i regionen. Man tenker da både på den regionale industriklyngen, men også på mer lokale næringsklynger som er samlokalisert på f.eks. Klosterøya, Kjølnes, Herøya og Rønningen. Det offentlige anbefales å støtte opp om initiativ fra næringslivet, men det er ikke ønskelig med styring av næringsklynger gjennom regulering. I alle kommuner ser næringslivet positivt på opprettelse av næringshager. Med næringshager menes at det offentlige subsidierer egne kontorbygg, hvor bedrifter gis adgang til å leie, basert på definerte kriterier. Formålet er å stimulere til vekst innenfor utvalgte satsingsområder. En respondent nevnte at det offentlig kan bidra til å styrke næringsklynger ved bevisst lokalisering av egne virksomheter.

Spørsmål: Har dere tips til metode og prosess?

Respondentene er opptatt av at verden forandrer seg og at planer ikke må bli for detaljerte og statiske. Man ønsker seg «mulighetsplaner». Respondenter i Porsgrunn og Skien var tydelige på at man ønsket en enda sterkere deltakelse fra næringslivet i kartleggingsarbeidet. Deltakelse fra høgskolen ble også etterlyst.

Angående næringsarealer ble det anbefalt å kartlegge attraktiviteten og infrastrukturen rundt det enkelte næringsareal, og at næringsarealer ikke kan sees uavhengig av boligbygging. Det ble påpekt at det blir viktig å få oversikt over utbyggingspotensialet i det enkelte næringsareal, og at synliggjøring på internet er positivt.

Respondentene fra Kragerø minnet om at en eventuell strategi for næringsarealer må være tydelig på hva som skal skje i Kragerø. Videre ønsket næringslivet støtte fra Vekst i Grenland for å få statlige arbeidsplasser til Kragerø.

Oppfølging av møtene med næringslivet.

Medvirkningsmøtene viste at næringslivet i Grenland ønsker en enda tettere involvering i prosessene. Som et resultat av medvirkningsmøtene ble det derfor opprettet en egen arbeidsgruppe med representanter fra næringslivet. Denne gruppen skal kvalitetssikre næringskartleggingen og belyse sentrale spørsmål knyttet til økonomisk samhandling og regional vekst. Ved sammensetning av gruppen har det vært viktig at gruppen er liten nok til å få en god dialog (5-7 personer), samtidig som den må ha spredning med tanke på bransjer og geografi.

Næringslivet valgte ut følgende personer til å delta i arbeidsgruppa:

-Ivar Nilsen	Skien Næringsforening	Småindustri, håndverkere
-Svein Ellingsen	Skien Næringsforening	Sentrumsutvikling
-Gard Madsen	Porsgrunn (Herøya Industripark)	Prosessindustrien
-Gunnar Svarstad	Porsgrunn (NHP Eiendom)	Eiendom, lager, logistikk, handel
-David Kristiansen	Vestmar - regionen	Entreprenørnæringen
-	Bamble næringsforening	-
-Morten Østby	Høgskolen i Telemark	Kunnskapsnæringen

Gruppen vil ha tre møter i april og mai.

Det økonomiske samspillet

Økonomisk samspill mellom Grenland og verden

Som nevnt tidligere, er den største basisnæringen i Grenland industrien. Industrien eksporterer varer til et globalt marked og importerer råstoff fra et globalt marked. Historisk har norsk Hydro vært den største arbeidsgiveren og eksportøren i Grenland. I dag er det en rekke andre bedrifter som driver industriproduksjon. Eierskapet til de største virksomhetene i Grenland er i mange tilfeller utenlandsk.

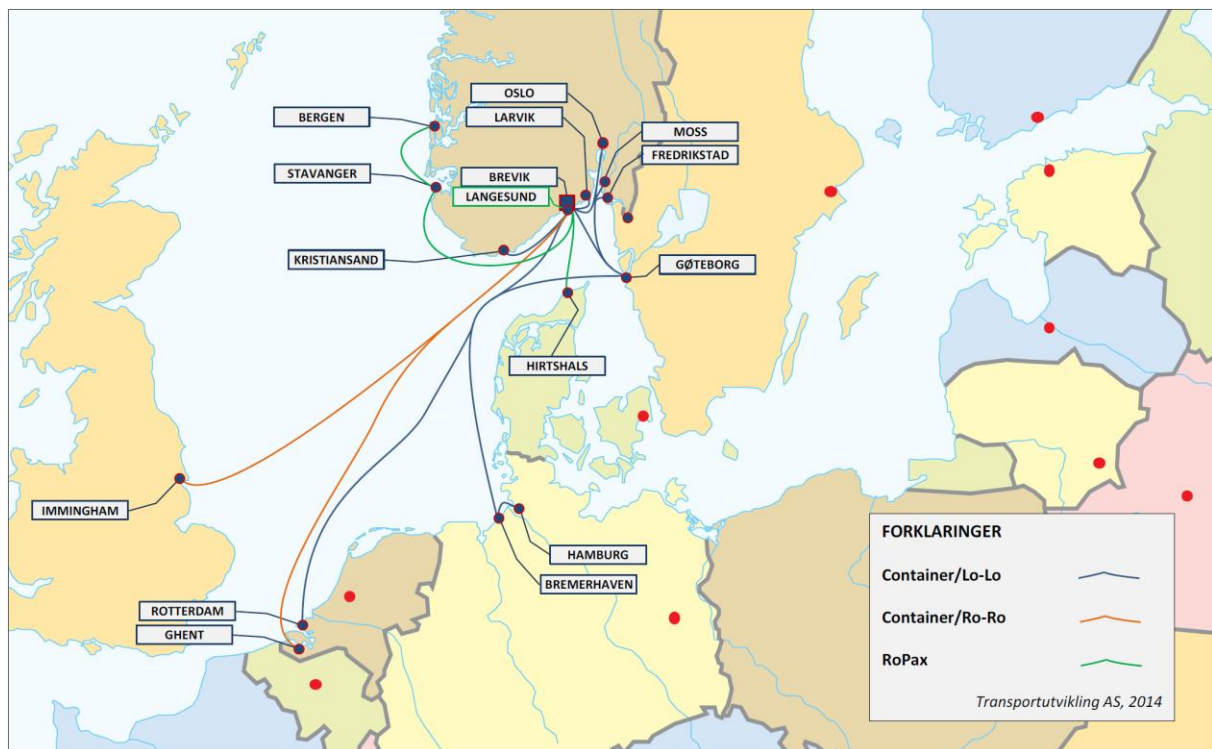
Noen av de største bedriftene i Grenland⁹:

Bedrift	Produkt	Eierskap	Markedsområde
ABB	Kraft- og automasjonsteknologi	Sveitsisk	Hele verden
Agility Group	Delkonstruksjoner til offshore ind.	Norsk	Hele verden
EFD Induction Group	Induksjons-varmeteknologi	Norsk	Hele verden
Eramet Comilog	Mangan-legeringer	Fransk	Nord-Amerika og Europa
INEOS Bamble	Plastråstoffet Polyeten	Britisk	Hele verden
INEOS Norge	Klor, lut, hydrogen og PVC	Britisk	Hele verden
Norcem	Sement	Tysk	70 % Norge
Noretyl	Etylen og Propylen	Britisk	85 % Norge
RHI Normag	Magnesiumoksid	Østerriksk	Hele verden
Vard	Skipsverft	Norsk	Hele verden
WEIFA	Legemidler	Norsk	Norge, og verden
Yara	Fullgjødelse og Kalksalpeter	Norsk	Hele verden

Til tross for høyt norsk lønnsnivå velger utenlandske selskaper å investere i Grenland. Medvirkende årsaker til dette er trolig at industrien blir stadig mer kompetanseintensiv, og at det er i Norge, og i Grenland spesielt, at man finner den beste industrikompetansen. Dessuten har Grenland god infrastruktur i form av god havnekapasitet og energiforsyning. At man, sammenlignet med andre land, har miljøvennlig produksjon basert på vannkraft, er også et konkurransefortrinn.

I tillegg til at man i Grenland driver industriell produksjon, er salg av tekniske tjenester til industrien sterkt voksende. Trenden er at industrivirksomheter i økende grad leier inn teknisk ekspertise. Rundt industribedriftene har det derfor sprunget frem en rekke mindre firmaer med teknologisk spisskompetanse innen industri. Disse selger sine tjenester til industrien i Grenland, men også til industri i andre deler av landet eller i verden for øvrig. Den tekniske tjenesteytingen knyttet til industri er i ferd med å bli en viktig eksportnæring.

⁹ Kilde: Basert på nettsiden til Industricluster Grenland, <http://icgasnvd.proweb.no/showpage.asp?id=49> og på rapporten Kunnskapsgrunnlag – Underlagsdokument til Interregional plan for intermodal godstransport i Vestfold og Telemark.

Faste sjø-forbindelser over Grenland havn IKS. I tillegg kommer bulklast fra alle verdensdeler, som fraktes direkte over private havneanlegg til de store bedriftene. Kilde Kunnskapsgrunnlag til Interregional plan

Økonomisk samspill mellom Grenland og resten av Norge

Grenland er den største befolkningskonsentrasjonen mellom Oslo og Kristiansand, beliggende kun 1,5 times kjøretur fra Oslo. Som eksportregion er Grenland en netto bidragsyter til norsk økonomi, og et supplement til en ellers oljeavhengig økonomi.

Gode havneforhold, ferjeforbindelse til Danmark, jernbane og motorvei gjør Grenland til et naturlig logistikk-knutepunkt sørvest for Oslo.

Statistikken¹⁰ viser at Grenland er en egen bo- og arbeidsmarkedsregion med høy grad av pendling internt. Pendlingen til/fra andre regioner som f.eks. øvrige Telemark, Vestfold, Oslo og Agder er relativt beskjeden (under 5 %) men økende. Særlig er det en økning mellom Grenland og søndre Vestfold. Dette henger trolig sammen med ny firefelts motorvei mellom Porsgrunn og Larvik. Nettopendlingen er større ut av regionen, enn inn til regionen, og det pendles da først og fremst mot Vestfold og Oslo. Telemarksforskning peker på at utdanningsnivået til de som pendler inn til regionen er langt høyere enn de som pendler ut av regionen. Det er et trekk som har utviklet seg siden 2000, da utdanningsnivået for disse to gruppene var likt. Telemarksforskning antyder at dette kan tolkes som at Grenland ikke er attraktivt å bo i for personer med utdanning. En alternativ forklaring kan være at utdanningsnivået i Grenland i utgangspunktet er noe lavere enn i Osloregionen, og når pendlingen mellom Grenland og Oslo øker, er det naturlig at dem som pendler ut og dem som pendler inn gjenspeiler utdanningsnivået der de er bosatt.

¹⁰ Pendlingsstatistikk, Statistisk sentralbyrå 2013

Per i dag er ikke Grenland en integrert del av arbeidsmarkedet rundt Oslo¹¹. Ny jernbane som i disse dager bygges mellom Larvik og Porsgrunn vil imidlertid redusere reisetiden mot Oslo betydelig. Det er derfor grunn til å anta at interaksjonen mot Vestfold og Oslo vil bli betydelig større om få år.

Grenlands næringsliv er i stor grad avhengig av de gode flyforbindelsene fra Torp i Vestfold. Direkteforbindelser til Bergen og Stavanger fra Skien lufthavn Geiteryggen er også viktige.

Økonomisk samspill internt i Grenland

Samspillet, og interaksjonen, mellom kommunene i Grenland er svært stor. Dette gjelder særlig for kommunene Skien, Porsgrunn, Bamble og Siljan. De tre førstnevnte kommunene utgjør et 3 mil langt sammenhengende byområde fra Skien til Langesund. Porsgrunn ligger i midten og har stor inn- og utpendling både nordover og sørover. Siljan er ikke en del av det sammenhengende byområde, men har få arbeidsplasser og kort avstand (ca 15 minutter) til Skien, og fungerer derfor i praksis som et boligområde til Skien. Over 70 % av de bosatte i Siljan pendler ut av kommunen for å arbeide, og da fortrinnsvis til Skien og Porsgrunn, men også til Vestfold.

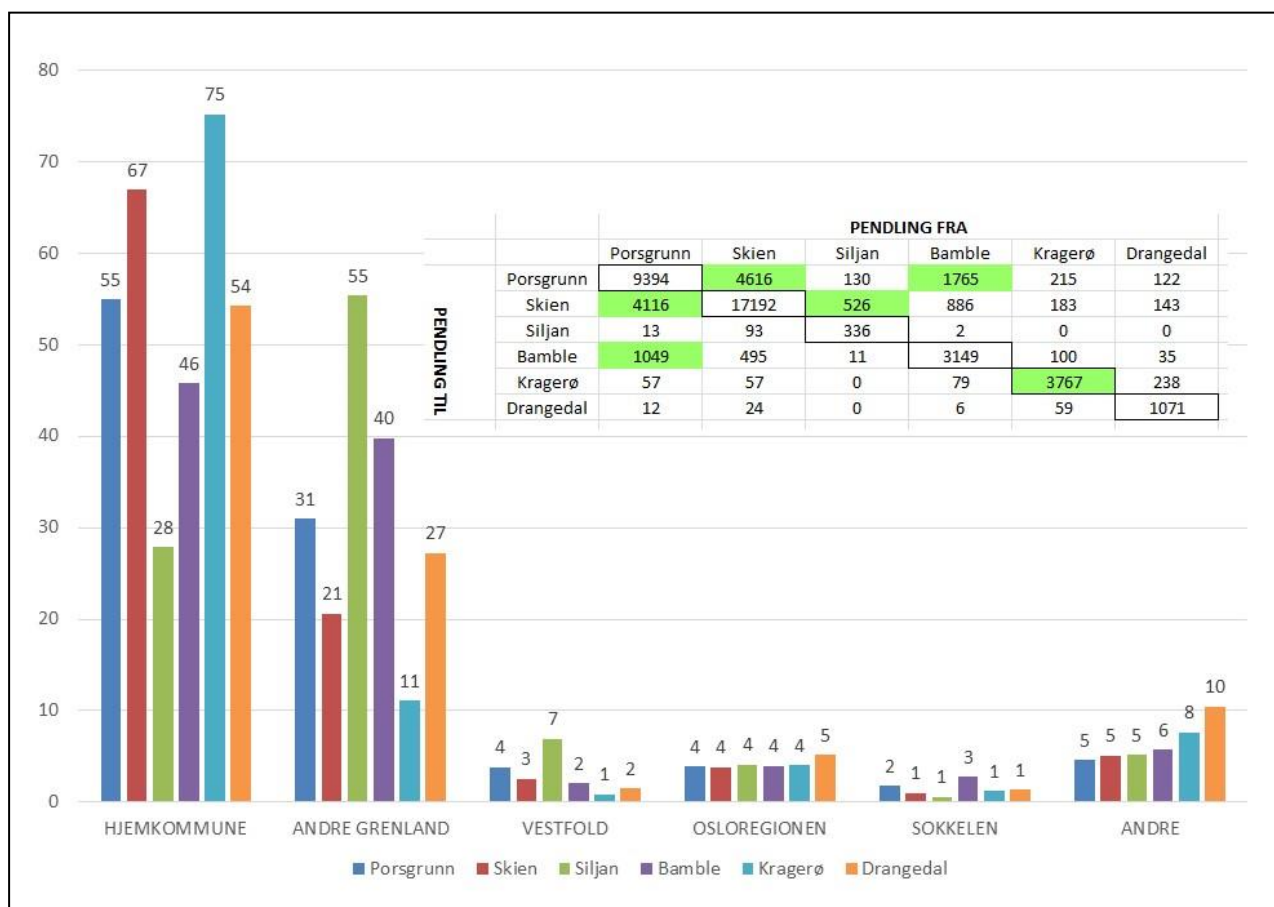
Kragerø har minst pendling av alle kommunene i Grenland. Hele 75 % av de bosatte i Kragerø jobber i egen kommune. I tillegg har Kragerø noe innpendling fra nabokommunen Drangedal. Befolkningen i Drangedal pendler både mot Kragerø (12 %), og mot det sentrale Grenland (15 %). 10 % av arbeidsstyrken i Kragerø *pendler til det sentrale Grenland, mens hele 14 % pendler ut av Grenlandsregionen.*

Grenlandsregionen har et stort tyngdepunkt i det sentrale byområdet Porsgrunn-Skien, og et mindre tyngdepunkt i Kragerø. Interaksjonen mellom Kragerø og øvrige Grenland er beskjeden, men vil trolig øke betraktelig ved utbygging av E18.

Ikke bare pendlingsmønsteret, men også interaksjonen mellom bedrifter i regionen, viser tydelig at Grenland er én næringsregion. Intervjuer med næringslivet tegner et bilde av en region hvor bedriftene samarbeider og konkurrerer aktivt uavhengig av kommunegrenser. Videre peker respondentene på at det er en viss geografisk arbeidsdeling mellom ulike områder i Grenland. Dette bildet samsvarer med analysen som Telemarksforskning har gjort på bransjenivå. Næringslivet tegner imidlertid et enda mer detaljert og utfyllende bilde av situasjonen.

Prosessindustrien rundt Frierfjorden, i hovedsak i Porsgrunn og Bamble, har en sentral rolle i regionens næringsliv. Rundt industrien har det vokst opp en skog av underleverandører. En av disse er Bilfinger, som fungerer som et bemanningsbyrå for industrien. Arbeidstakere som tidligere var registrert i industrien, er derfor i dag registrert som arbeidstakere innen tjenesteyting. Videre har industrien utviklet seg gjennom effektiviseringsprosesser og automatisering, og etterspør i langt større grad enn tidligere arbeidskraft med teknisk kompetanse og høyere utdannelsespendler både mot Kragerø (12 %), og mot det sentrale Grenland (15 %). 10 % av arbeidsstyrken i Kragerø *pendler til det sentrale Grenland, mens hele 14 % pendler ut av Grenlandsregionen.*

¹¹ Pendlerstatistikk, Statistisk sentralbyrå, 2013

Figur: Søylen viser hvor mange prosent som jobber i egen kommune, eller i andre kommuner i 2013. Tabellen viser de absolutte tallene for hvor mange som pendler mellom kommunene. (Illustrasjonen er utarbeidet av Sigurd Laland 2015)

Grenlandsregionen har et stort tyngdepunkt i det sentrale byområdet Porsgrunn-Skien, og et mindre tyngdepunkt i Kragerø. Interaksjonen mellom Kragerø og øvrige Grenland er beskjeden, men vil trolig øke betraktelig ved utbygging av E18.

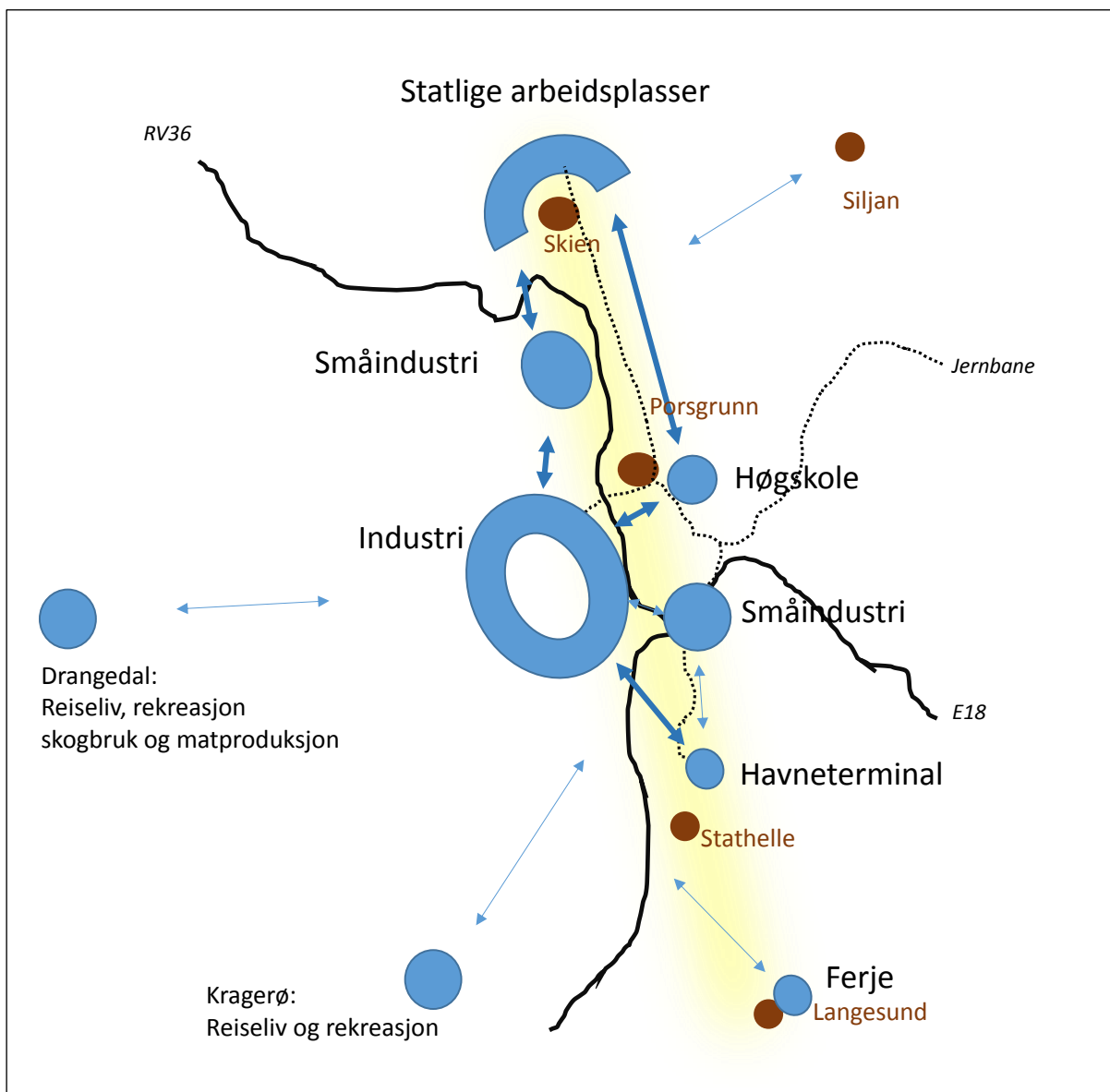
Ikke bare pendlingsmønsteret, men også interaksjonen mellom bedrifter i regionen, viser tydelig at Grenland er én næringsregion. Intervjuer med næringslivet tegner et bilde av en region hvor bedriftene samarbeider og konkurrerer aktivt uavhengig av kommunegrenser. Videre peker respondentene på at det er en viss geografisk arbeidsdeling mellom ulike områder i Grenland. Dette bildet samsvarer med analysen som Telemarksforskning har gjort på bransjenivå. Næringslivet tegner imidlertid et enda mer detaljert og utfyllende bilde av situasjonen.

Prosessindustrien rundt Frierfjorden, i hovedsak i Porsgrunn og Bamble, har en sentral rolle i regionens næringsliv. Rundt industrien har det vokst opp en skog av underleverandører. En av disse er Bilfinger, som fungerer som et bemanningsbyrå for industrien. Arbeidstakere som tidligere var registrert i industrien, er derfor i dag registrert som arbeidstakere innen tjenesteyting. Videre har industrien utviklet seg gjennom effektiviseringsprosesser og automatisering, og etterspør i langt større grad enn tidligere arbeidskraft med teknisk kompetanse og høyere utdanning.

Mange av bedriftene som server prosessindustrien, har vokst frem eller har etablert seg langs overordnet veinett i Porsgrunn, Bamble og sørvest i Skien, på Kjørbekk og Rødmyrområdet. Her finnes småindustri som leverer produkter og tjenester til industrien rundt Frierfjorden, men også til et nasjonalt og internasjonalt marked. Avstanden til industri og terminaler i Porsgrunn og Skien er relativt kort, og det samme er avstanden til arbeidstakere og øvrige kunder i Skien og Porsgrunn.

Siljan tilbyr gode boområder for dem som ønsker natur og stillhet. Det samme gjør Drangedal.

Tømmerindustrien og matproduksjonen i Drangedal supplerer det øvrige næringsliv i regionen. Næringslivet i Kragerø er i stor grad rettet mot det lokale markedet. Med ny E18 kan det forventes at interaksjonen mellom næringslivet i Kragerø og øvrige Grenland vil bli vesentlig større enn i dag. Skjærgård og rekreasjonsmuligheter i Kragerø- og Bambleskjærgården gjør det mer attraktivt å bosette seg i Grenland, og gjør det lettere å rekruttere innbyggere og arbeidskraft til regionen.

Prinsippskisse: Det økonomiske samspillet i Grenland. Illustrasjonen viser noen av de viktige næringsområdene og samspillet mellom disse, men dette er på ingen måte uttømmende. I hele bybåndet og i alle kommunesentra er det også næringsvirksomhet.

Drøfting av regionens utfordringer og muligheter

Telemarksforskings analyse og intervjuene med næringslivet i Grenland illustrerer en mangfoldig region, som i norsk sammenheng har særegne utfordringer, men også særegne muligheter. Det finnes ingen annen norsk byregion av en slik størrelse, hvor en enkelt industribedrift har hatt så stor betydning for områdets vekst og utvikling. I tiår hvor industri og produksjon i hele den vestlige verden legges ned, flagger ut, eller effektiviserer og nedbemanner, har Grenland blitt stilt overfor store utfordringer. Likevel har regionen hatt en positiv befolkningsvekst. Industrien har vist seg å være svært omstillingsdyktig, og er fremdeles den viktigste næringen i Grenland. Høy grad av automatisering og effektivisering av prosessene har vært avgjørende for at industrien fortsatt er konkurransedyktig. Telemarksforskings analyse viser at industrien fremdeles er svært viktig for regionens økonomi, selv om den sysselsetter langt færre personer i dag enn tidligere.

De omfattende effektiviseringsprosessene har uten tvil vært smertefulle for arbeidstakere og næringsliv i Grenland. Samtidig er det kanskje også her mulighetene ligger? Stort press, hard konkurranse og nedgangstider fremmer innovasjon. Det er grunn til å spørre hvilke andre steder som har vært like dyktige på å effektivisere industriproduksjonen? Innovasjon og effektivisering har medført mer automatiserte prosesser og reduksjon i tradisjonelle industriarbeidsplasser, men det har også medført nye arbeidsplasser innen andre næringer. Det er neppe tilfeldig at det i Grenland har vokst frem en rekke bedrifter som selger tekniske tjenester til industrien. Det viser seg at disse virksomhetene ikke bare selger tekniske tjenester til industrien i Grenland, men de selger også i økende grad sin spisskompetanse til industrien i andre deler av Norge, og til utlandet.

Til sammenligning har teknologiklyngen innen olje- og boreteknologi (NODE) på Sørlandet hatt en enorm vekst og vært en drivkraft for næringsutviklingen i hele landsdelen. Bedriftene på Sørlandet hverken produserer eller borer etter olje selv, men de selger sin spisskompetanse i et globalt marked. Utstyr designes og testes i Norge, men produseres og selges i andre verdensdeler. Det viktigste markedet er ikke Nordsjøen, men Brasil og Asia. Tilsvarende kan kanskje også Grenlands spisskompetanse innen prosessindustri og effektiviseringsprosesser bli en etterspurt eksportartikkel i et globalt marked?

Telemarksforskning peker på at regionen har hatt en mindre positiv arbeidsplassutvikling enn man skulle forvente, også når man tar hensyn til næringsstrukturen. Telemarksforskning slår fast regionen har vært lite attraktiv for basisnæringer, lite attraktiv for besøksnæringer og at den samlede næringsattraktiviteten har vært svært lav siden 2008. Utviklingen er sammenlignet med hva som har vært den gjennomsnittlige utviklingen på landsbasis Grenland har hatt større prosentvis fall i arbeidsplasser enn landsgjennomsnittet innen flere næringsgrener, blant annet innen industri. Intervjuer med næringslivet i regionen kan imidlertid tyde på at enkelthendelser har større betydning for den svake industriutviklingen enn manglende attraktivitet som industriregion. En illustrasjon på en slik hendelse er solcelle – (wafer og silisium) produsenten REC som gikk konkurs og la ned produksjonen i 2012.

På sitt meste var det ca 750 arbeidsplasser ved REC, og enda flere arbeidsplasser hos underleverandører. Konkursen i REC gav en betydelig nedtur for næringslivet i Grenland. Den direkte årsaken til at REC la ned, var internasjonale konjunkturer og overproduksjon av solceller på det internasjonale markedet. Nedleggelsen av REC er den enkeltfaktoren som hadde størst betydning for nedgangen i industriarbeidsplasser. Det synes derfor for enkelt å konkludere med at årsaken til den sterke reduksjonen i industriarbeidsplasser er manglende attraktivitet. Årsaken kan trolig i større grad tilskrives internasjonale forhold utenfor Grenlands kontroll. Gitt regionens gode rammevilkår for industriproduksjon er det grunn til å anta at Grenland er et av landets mest attraktive steder å etablere eventuell ny industriproduksjon. Et eksempel på at dette faktisk også skjer, er at

det østerrikske selskapet RHI Normag senest i 2013 etablerte seg på Herøya og investerte 1 mrd. i produksjonslokaler.

Selv om Grenland trolig oppfattes som attraktiv for industrivirksomheter, kommer man likevel ikke bort fra at bosatte og besøkende kan oppfatte Grenland som lite attraktivt. Respondentene i næringslivet peker selv på at Grenland sliter med omdømmet. Dette til tross for at regionen har mange kvaliteter. Det er imidlertid grunn til å spørre seg om regionen har nok kvaliteter til å oppleves som attraktiv sammenlignet med andre store byområder? En forskjell på Grenland og andre større byområder i Norge, er mangelen på urbanitet. Grenland er en bilby¹². I likhet med nesten alle norske kommuner har Grenland boligfelt med kort vei til natur og friluftsliv. I motsetning til de andre større byene i Norge mangler Grenland kompakte og levende bysentre. Skien og Porsgrunn jobber imidlertid aktivt med å skape attraktive og levende bysentre. Kommunene som har satset mest på eneboligbebyggelse (Bamble og Kragerø), er dem som sliter aller mest med befolkningsutviklingen. Skien og Porsgrunn har en bedre utvikling.

Grenlands styrker:

Telemarksforsknings analyse og intervjuene med næringslivet i Grenland viser at regionen har mange styrker:

Grenland er Norges syvende største byområde og har et stort og variert arbeidsmarked og trolig tilstrekkelig kritisk masse for å kunne generere vekst i kraft av sin egen størrelse. Det finnes arbeidsplasser innen industri, helse, forskning, undervisning, reiseliv, tjenesteyting med mer. Den store befolkningen gjør det mulig å finne riktig arbeidskraft for bedrifter som etablerer seg i regionen, og det gjør det mulig å finne relevante arbeidsplasser for dem som bor eller vurderer å bosette seg i regionen.

Grenland har høy fagkompetanse. Telemarksforsknings analyse viser at utdanningsnivået i Grenland, og særlig i Porsgrunn, er høyere enn landsgjennomsnittet. Dette henger trolig sammen med at industrien for lengst har blitt svært kompetanseintensiv. Samtidig er Høgskolen i Telemark på Kjølnes i Porsgrunn en viktig kompetansearbeidsplass og utdanningsinstitusjon.

Grenland har god infrastruktur. Firefelts motorvei til Oslo, jernbane med havnetilknytning, store havnearealer og god kraftforsyning gir Grenland gode forutsetninger for industrivirksomhet, men også annen virksomhet som er avhengig av god logistikk. Grenland har god tilgang til flyplass. Skien er vertskap for Geiteryggen flyplass med forbindelse til Bergen mens den internasjonale lufthavnen Torp, kun er 45 minutter unna. Det ligger derfor godt til rette for videreutvikling av et eksportrettet næringsliv i regionen.

Grenland har et næringsliv med spisskompetanse. Grenland har en unik spisskompetanse på industri. Dette gjelder både industrien selv, men også virksomheter som selger bemanning og tekniske tjenester til industrien. Grenland eksporterer også teknisk kompetanse og tekniske løsninger innen industri til andre deler av Norge og verden for øvrig.

Grenland har et tett samspill mellom næringslivet i ulike deler av regionen.

Det tette samspillet mellom bedrifter i ulike deler av Grenland er en stor styrke for regionen. Bedriftene er gjensidig avhengig av hverandre og utfyller hverandre.

¹² Regional plan for samordnet areal- og transport i Grenland, Telemark fylkeskommune 2014

Grenland har gode bokvaliteter. Grenland er mer enn bare industri. Grenland omfatter også kystkommuner med flott skjærgård, og innlandskommuner med friluftsområder og skiutfartsområder. Grenland har boliger, både i by og i omland. Samlet tilbyr regionen et mangfold av bomuligheter.

Flaskehalser for vekst:

Intervjuene med næringslivet, samt faglitteratur og Telemarksforsknings analyse, tyder på at følgende kan betraktes som flaskehalser for vekst:

Fragmentert beslutningsmyndighet

Kommunegrensene i Grenland samsvarer ikke med det reelle bo- og arbeidsmarkedet. Det gjøres mye bra på samarbeidsfronten, men det er krevende å få 7 kommuner til å stå sammen bak politiske prioriteringer. Også uenigheter mellom kommuner, fylkeskommune og statlige etater kan være en flaskehals for vekst. En enklere kommunestruktur som favner hele byområdet, vil trolig kunne bidra til tydeligere prioriteringer, motvirke intern uenighet, og gi Grenland en tydeligere posisjon nasjonalt.

Omdømme

Grenland har dessverre et svakt omdømme. Dette kan være et hinder for å tiltrekke seg investeringer og nye innbyggere. Det negative omdømmet kan skyldes at utenforstående ikke kjenner til Grenlands kvaliteter, eller det kan også skyldes at Grenland ikke tilbyr det som etterspørres.

Intern kommunikasjon

Som en følge av manglende vilje til bompengeneinnkreving har ikke Grenland klart å finansiere en effektiv intern infrastruktur på lik linje med andre sammenlignbare byområder. Grenland har derfor et betydelig etterslep når det gjelder intern infrastruktur. Tross korte avstander er reisetiden gjennom bybåndet i nord-sør retning svært lang. Reisetiden med bil mellom Langesund og Skien er over 30 minutter når det ikke er kø, og betydelig lengre i rushtid. Reisetiden med buss er rundt en time.

Også reisetiden fra Kragerø og Drangedal til Skien og Porsgrunn oppleves som en flaskehals for integrasjon og næringsutvikling. Ny firefelts motorvei mellom Porsgrunn og Larvik er positivt og har gitt vesentlige pendlingsmuligheter til og fra Vestfold. Reisetiden fra Kragerø, Bamble og søndre deler av Porsgrunn er nå like kort til Larvik som til Skien. Lang reisetid i nord-sør retning svekker samhandlingen i nord-sør retning, og kan føre til at man får en mer fragmentert region.

Mangel på urbane kvaliteter

Telemarksforskning forklarer manglende vekst med manglende attraktivitet. En mulig forklaring på dette kan være mangel på urbane kvaliteter. Til tross for en stor befolkning, mangler Grenland en urban struktur. Regionen er relativt spredtbygd, eneboliger dominerer boligmassen og befolkningen er i større grad enn i andre byområder avhengig av bil i hverdagen. Videre er bysentrene i Grenland, i større grad enn sentrum andre norske byer, utarmet ved at både offentlige institusjoner og handel har flyttet ut av sentrum.

Manglende synlighet

Til tross for stor befolkning, er ikke Grenland synlig nok. Næringslivet mener at Grenland må bli mer synlig for å være med i den nasjonale konkurransen om private og offentlige investeringer og arbeidsplasser.

Muligheter:

Basert på drøftinger i denne rapporten vil vi fremheve følgende muligheter for å skape en mer konkurransekraftig region:

Bedre samarbeid

Det ligger betydelige muligheter i arbeidet med ny kommunestruktur. For at en eventuell kommunesammenslåing skal kunne gi de ønskede effekter som økt synlighet og en region som taler med én stemme, vil det være viktig at en eventuell storkommune omfatter hele bybåndet. Dersom man oppnår større kommuner, men fremdeles en deling på tvers av bybåndet, vil ikke det næringsmessige potensialet hentes ut. Uavhengig av kommunestrukturprosessen er det nødvendig å enes og stå samlet om prioriteringer. Det interkommunale næringssselskapet, Vekst i Grenland IKS, gir unike muligheter til å utforme en felles næringspolitikk. Næringslivet arbeider for å etablere en felle næringsforening for hele Grenland. «Grenland næringsforening» vil trolig bli en viktig sparringpartner ved utforming av næringspolitikk for Grenland. Vekst i Grenlands arbeid med en ny strategisk næringsplan bør prioriteres høyt, og det bør sikres god forankring hos næringsliv og offentlige aktører.

Omdømmearbeid

Det ligger store muligheter i å synliggjøre kvalitetene og mulighetene som Grenland faktisk har. Grenland, og særlig Porsgrunn har høy fagkompetanse og relativt høyt utdanningsnivå. Industrien er kompetansintensiv og driver utstrakt forskning, og Høgskolen i Telemark tilbyr utdanning og interessante arbeidsplasser. En relativt stor befolkning gjør at Grenland kan tilby varierte arbeidsmuligheter for begge parter i et parforhold. Det ligger muligheter i å fortelle at Grenland er mer enn industri, at regionen har kompetansesarbeidsplasser og at den har et mangfold med tanke på bomuligheter og fritidsmuligheter. Grenland har både gode turområder og en attraktiv skjærgård. Vekst i Grenland jobber aktivt med å markedsføre regionen, men ressursene er begrensede. Det er imidlertid ikke nok å kommunisere hva man har, man bør også være sikker på at man har det som skal til for å være attraktiv. En omdømmeundersøkelse/attraktivitetsanalyse vil muligens kunne gi bedre svar.

Satsing på industri og kunnskap

En rekke analyser og rapporter viser at det er byer og regioner med en stor andel kunnskapsnæringer, som lykkes best i å generere økonomisk vekst. Det er imidlertid ingen motsetning mellom å satse på industri og å satse på kunnskap. Skal man selge kunnskap i et globalt marked, må man være best, og sjansen for å bli best, er størst når man bygger videre på det man allerede er god på. Det viser seg at mange bedrifter i Grenland selger sine tjenester til den lokale industrien, men også til industrien i andre deler av Norge og i verden for øvrig. Teknisk kunnskap knyttet til industri kan bli en eksportartikkel for Grenland. Dette betyr ikke at Grenland nødvendigvis skal stå for all industriproduksjon selv. Videre ligger det store muligheter i samarbeid mellom næringslivet og høgskolen, og det ligger også muligheter i å utvikle kompetansenæring rundt sykehuset i Skien.

Grenland som et knutepunkt i intercity-triangelet

Jernbaneverket planlegger utbygging av intercity-triangelet helt til Skien. Dette vil bidra til betydelig lavere reisetider, og bedre pendlemuligheter til og fra Grenland. Grenland vil bli knyttet til hovedstaden på en helt annen måte enn i dag. For at Grenland skal utnytte denne muligheten, bør det satses på å utvikle arealene rundt jernbanestasjonene i Skien og Porsgrunn, og det bør satses på effektiv busstransport inn mot disse knutepunktene. En videre sammenkobling av Vestfoldbanen og Sørlandsbanen vil styrke Grenland ytterligere som et viktig knutepunkt mellom Oslo og Kristiansand.

Intern kommunikasjon

Det ligger store muligheter i å utbedre den interne infrastrukturen i Grenland. Bypakke Grenland vil bidra til mer effektiv trafikkavvikling, med både bil og buss gjennom bybåndet, og bedre forhold for gående og syklende. Ny E18 planlegges gjennom Porsgrunn og Bamble. Dette vil bidra til at Kragerø blir en mer integrert del av bo- og arbeidsmarkedet i Grenland.

Urbanisering

Det ligger også store muligheter i å skape et mer urbant miljø, utnytte elvas fortrinn, og redusere bilens påvirkning i sentrale deler av Grenland. Både Skien og Porsgrunn jobber aktivt for å styrke sine urbane kvaliteter. ATP-Grenland inneholder en strategi for fortetting i bysentrene og langs elva mellom Skien og Porsgrunn. Kartleggingen av næringsarealer tyder på at tilgjengelige arealer for plasskrevende virksomheter utenfor selve bybåndet kan være en forutsetning for å sette i gang nødvendige transformasjonsprosesser.

Grenland som logistikk-knutepunkt

Grenland har i dag gode muligheter for å være et logistikk-knutepunkt. Gode muligheter for eksport og import på skip, samt tilhørende jernbaneforbindelse er viktige konkurransefortrinn. Borgestadterminalen i Skien er terminal for gods på jernbanen. Terminalen ligger relativt langt fra E18, og har begrensede utvidelsesmuligheter som følge av omkringliggende boligområde. Interregional plan for intermodal godstransport peker på at området rundt gamle Eidanger stasjon kan være et svært godt egnet område for å utvikle en ny terminal for både Grenland og Vestfold. Det er også planer om å utvikle en terminal for tømmertransport ved Frierfjord i Bamble kommune. Denne vil kunne være viktige for tømmer næringen i Drangedal.

Felles strategi for næringsarealer

Kommunene i Grenland er gjensidig avhengig av hverandre, og det er en viss arbeidsdeling mellom kommuner og næringsområder i regionen. Det er gjennomført en felles kartlegging av næringsarealer. Regionen bør bygge videre på dette arbeidet, og utvikle en felles strategi for næringsarealer. Det anbefales at dette gjøres i samarbeid mellom kommunene og fylkeskommunen.

Felles strategisk næringsplan

Det ligger muligheter i å utarbeide en ny felles strategisk næringsplan. Denne vil inneholde en felles næringspolitikk for Grenland, og bidra til at kommunene står sammen og taler med én stemme. Regionen vil trolig stå enda sterkere dersom denne utarbeides i samarbeid mellom kommunene og fylkeskommunen.

Statlige arbeidsplasser

Grenland er den eneste av de større byområdene i Norge som har hatt en reell nedgang i antall statlige arbeidsplasser. Dette er arbeidsplasser som supplerer industrien og er svært viktige for Grenland. Grenland bør arbeide for å få flere statlige arbeidsplasser til regionen. Et aktuell mulighet i disse dager er lokaliseringen av det nye statlige infrastrukturselskapet, som skal stå for utbygging av viktige veistrekninger i Norge. Selskapet skal blant annet stå for utbygging av E18 gjennom Porsgrunn og Bamble.

Konklusjon og anbefaling

Grenland har hverken den befolkningsveksten eller den veksten i arbeidsplasser som størrelsen skulle tilsi. Det kan være mange årsaker til dette. En av dem er en næringsstruktur med et særlig stort innslag av industriproduksjon. Industriproduksjon i vestlige land sliter med å konkurrere med rimeligere arbeidskraft i fattigere land. Dette merkes godt i Grenland, men er imidlertid ikke hele forklaringen.

En annen forklaringsfaktor er manglende attraktivitet, eller manglende omdømme. Dette kan skyldes at kvalitetene i Grenland er ukjent utenfor regionen, eller det kan skyldes at regionen mangler faktorer som må være til stede for å bli oppfattet som attraktiv.

Regionen må få frem sine styrker og aktørene i regionen må tale med én felles stemme. Regionen har store muligheter ved å satse på industri og kunnskap relatert til industri. Det viser seg at mange bedrifter i Grenland selger sine tjenester til den lokale industrien, men også til industrien i andre deler av Norge og i verden for øvrig. Teknisk kunnskap knyttet til industri kan bli en eksportartikkel for Grenland. Videre ligger det store muligheter i samarbeid mellom næringslivet og høgskolen, og det ligger også muligheter i å utvikle kompetansenæring rundt sykehuset i Skien. Utbyggingen av Intercitytriangelet, samt sammenkobling av Vestfoldbanen og Sørlandsbanen vil gjøre at Grenland oppfattes som mye mer sentralt enn i dag. Pendlingsmulighetene til / fra Vestfold, Oslo og Sørlandet vil bli vesentlig bedre. Grenland kan utvikles til et sentralt knutepunkt og vekstområde mellom Oslo og Kristiansand.

Denne rapporten belyser samspillet mellom næringslivet i regionen, og den peker på utfordringer og muligheter. Rapporten er i stor grad basert på synspunkter fra næringslivet selv. Det kunne være interessant med en mer helhetlig analyse, som kan peke både på utfordringer og muligheter knyttet til næringsstruktur, arbeidsmarked, innovasjon, kompetanse, kommunale tjenester, attraksjonskraft, kulturtilbud, internasjonalisering og samarbeid/fravær av samarbeid av betydning for næringsutvikling i regionen. Analysen bør også belyse konkurransesituasjonen med andre byregioner. Det vil trolig være nyttig å gjennomføre en omdømmeundersøkelse for å finne ut hvordan Grenland blir oppfattet utenfor egen region. En slik undersøkelse bør avdekke om det er forskjell på oppfattelsen til dem som bor i Grenland og dem som ikke gjør det, samt avdekke hva som eventuelt kan gjøre Grenland enda mer attraktiv. Kartleggingen av næringsarealer som er gjennomført vinteren 2015, viser at regionen også har behov for å utarbeide en felles strategi for næringsarealer slik at man sikrer gode rammevilkår og styrker samspillet mellom bedriftene ytterligere.

Det synes å være hevet over enhver tvil, er at regionen har behov for å stå sammen og tale med én stemme. Mange av respondentene i næringslivet ser kommunesammenslåing som en riktig løsning. Om det er den riktige løsningen, skal ikke vi ta stilling til nå. Men behovet for en felles politikk med hensyn til næringsutvikling og tilrettelegging synes åpenbar. Regionen har tatt et viktig skritt i riktig retning ved omorganiseringen av kommunenes felles næringssselskap «Vekst i Grenland IKS». Revisjon av en felles strategisk næringsplan synes som en gylden mulighet til felles politikkutforming og samarbeid i regionen.

Kilder

Rapporter:

- Regional Analyse for Grenland 2014, Telemarksforskning, 2014
- Interregional plan for intermodal godstransport i Telemark og Vestfold, Telemark og Vestfold fylkeskommuner, 2015 (både hovedrapport og kunnskapsgrunnlag)
- Regional plan for samordna areal- og transport i Grenland, Telemark fylkeskommune, 2014
- Senterstruktur- og handelsanalyse Grenland, Asplan Viak, 2013
- Mulighetsstudie- Fortettingspotensial i Grenland – Norconsult 2012
- NOU 2011: 3 Kompetansearbeidsplasser – drivkraft for vekst i hele landet
- Nasjonal reisevaneundersøkelse, 2009
- Flere tette bysentra gir mer effektive norske byregioner, Rapport til NHO om effektive byregioner, Damvad 2015
- Mulighetsstudien for Bypakke Grenland, Bystrategisamarbeidet, 2011
- Konseptvalgutredning Grenland - Hovedrapport, Statens vegvesen 2010

WEB-sider:

Herøya Industripark - <http://www.heroya-industripark.no>
Industricluster Grenland - <http://icgasnvd.proweb.no>
NHO Telemark: www.nho.no/telemark

Statistikk:

Statistisk sentralbyrå 2013. Pendlerstatistikk

